

УДК [37-069]:17.023

Наталія Філіпчук

РОЗВИТОК СУЧАСНОЇ МУЗЕЙНОЇ ПЕДАГОГІКИ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ОРІЄНТИРИ

У статті визначено методологічні орієнтири розвитку сучасної музейної педагогіки в Україні на основі використання ретроспективного методу та методу наукової екстраполяції. Доведено, що музейна педагогіка значно посилила й урізноманітнила культуру комунікації, процеси спілкування індивідуальних чи колективних суб'єктів під час ознайомлення з музейними предметами, зібранням. Окреслені підходи музейної комунікації (антропоцентричний, культурологічний, аксіологічний, діалогічний) зумовлюють необхідність осмислення культурно-історичних, психо-педагогічних, соціальних організаційно-кадрових аспектів відповідно нових обставин і суспільних потреб. Важлива не лише зміна форм діяльності, коли монологічна концепція передачі знань, інформації трансформується в діалогічність спілкування. Запропоновано шляхи якісної трансформації музейної політики, методології проектування музейного простору, здійснення наукових досліджень, комунікативної функції музейної педагогіки тощо.

Ключові слова: музейна педагогіка, методологія, культурологічний підхід, аксіологічний підхід, діалогічний підхід, антропоцентричний підхід, музейна комунікація.

The article defines methodological guidance for the development of modern museum pedagogy in Ukraine based on the use of the retrospective method and the method of scientific extrapolation. It is proved that museum pedagogy considerably intensified and diversified the culture of communication, the processes of communication of individual or collective subjects during acquaintance with museum objects, and collections. Since communication is now considered to be the leading key feature of modern museum, it is worthwhile to change its form and essence qualitatively. Accordingly, communication should be dialogue. The very nature of modern pedagogy involves interpersonal pedagogical interaction, which promotes active involvement of individual in society, culture and civil life on the basis of equal partnership.

It is important that through communication and museum pedagogy there is a deeper understanding of things, assimilation of the values of the present socio-cultural environment, especially the development of self-consciousness, person's self-emotional and psychological attitude to the outside world. The outlined approaches to museum communications (anthropocentric, cultural,

axiological and dialogical) predetermine the need to comprehend cultural-historical, psycho-pedagogical, social organizational and personnel aspects in accordance with new circumstances and social needs. The emphasis is on the development of adequate mechanism of action, that is universal, well-established activity of museum institutes. The ways of qualitative transformation of museum policy, methodology of museum space designing, carrying out scientific researches, communicative function of museum pedagogy and others are offered.

Keywords: *museum pedagogy, methodology, cultural approach, axiological approach, dialogical approach, anthropocentric approach, museum communication.*

Музейна політика, орієнтуючись на «збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність»; «розвиток мережі музеїв, формування сучасної інфраструктури музейної справи; «підтримку фундаментальних і прикладних досліджень, міжнародного співробітництва в галузі музейної справи» [1] має відобразити сутнісні сторони минулого, сучасного, виробляти світоглядні виміри для майбутнього. Музейна педагогіка в цьому контексті дедалі більше відіграватиме ключові ролі, адже у період незалежності, особливо за останні роки, значно актуалізувалися проблеми виховання української нації, формування національної свідомості, зміцнення ідентичності й української державності. Стратегія національно-патріотичного виховання української молоді на 2016–2020 роки передбачає насамперед «збереження та розвитку духовно-моральних цінностей Українського народу, формування національно-культурної ідентичності, національно-патріотичного світогляду; сприяння консолідації українського суспільства навколо ідей спільного майбутнього, захисту територіальної цілісності України, процесів державотворення; формування активної громадянської, державницької позиції та почуття власної гідності» [2].

Нові завдання і цілі вимагають докорінних якісних змін як у системах навчально-виховної і музейної справ, так і в змісті, формах, методах інтеграційної діяльності освітніх закладів та музеїв. Велика кількість музейних закладів різних напрямів (за даними 2016–2017 років в Україні їх налічується понад п'ять тисяч) мусять значно продуктивніше впливати на процеси суспільного виховання, націє-державотворення. Адже навіть ті, що знаходяться в державній та комунальній власності, далеко не в повній мірі використовують свій потенціал.

У наукових працях дослідники особливу вагу звертали на проблеми музеєзнавчої, історико-краєзнавчої, літературно-краєзнавчої, пам'ятко-охоронної діяльності музейних інституцій (Н. Ганнусенко, О. Кушпетюк, О. Січкарук, М. Степаненко, В. Шевченко, М. Юхнєвич); реалізації виховного потенціалу музеїв (Ю. Ключко, М. Нагорський, І. Пантелійчук

та ін.); функціонування музеїв у загальноосвітній і вищій школі (Л. Гайда, І. Лаксій, Ю. Омельченко, Н. Макарова). Однак проблема методологічних засад розвитку музейної педагогіки досліджувалась вченими фрагментарно.

Метою статті є окреслення методологічних орієнтирів розвитку сучасної музейної педагогіки в Україні на основі використання ретроспективного методу та методу наукової екстраполяції.

Однією з головних функцій у музейній діяльності є та залишатиметься культурно-освітня складова. Музейна комунікація вибудовується шляхом найрізноманітніших контактів саме в її ніші. Оскільки комунікація (від лат. *communicatio* – спілкування) потребує на рівні музейної справи багатоманітних знань, підходів, принципів, щоби конструкція мови речей і явищ, трансформувалася у «ставлення» Людини до навколишнього світу в часі і просторі, то закономірно виникає об'єктивна необхідність у функціонуванні музейної педагогіки. Слід визнати, що культурно-освітня сфера діяльності як головний напрям музеїв своєю теоретичною основою має музейну педагогіку, адже відбуваються безперервні контакти з музейною аудиторією. Для цього необхідні не лише історично-культурні чи спеціальні професійні знання, важливо також володіти психологічними, педагогічними, соціальними, етнокультурними, політичними. Знань тільки однієї теорії музейної діяльності чи теорії музейного предмета, колекцій, цінностей, реліквій і архаїчних пам'яток часто буває явно недостатньо. Коли не вистачає інших присутніх професійних умінь і навичок для здійснення культурної комунікації. Важко й нереально, щоб в одній особі інтегрувалися фахові якості історика, археолога, літератора, мистецтвознавця, педагога, художника, еколога, експозиціонера чи екскурсовода, проте міждисциплінарність стає доконаним фактом як нагальна необхідність. Вона диктується не просто реаліями глобального інформаційного суспільства, нагромадженням, з наростаючими тенденціями, величезних масивів нових знань про минуле, сучасне і майбутнє, але й формуванням ускладнених підходів у системі функціонування моделі «музей – відвідувач». Насамперед дедалі активніше відбувається впровадження в сфері музейної комунікації визначального принципу людиноцентризму. Стає очевидним той факт, що в основі комунікації знаходяться не часто заідеологізовані соціальні, політичні проекти, сам музейний предмет чи експонат, а Особистість, що сприймає, засвоює ціннісні значення предметів музейної культури.

Антропоцентричний підхід зумовлює актуалізацію використання музейної педагогіки, що знаходиться на стиці музеєзнавства, педагогіки, психології. Тому всі психо-педагогічні аспекти різноманітних комунікацій у музейному середовищі є предметом цієї наукової дисципліни. Нинішній час, який можна характеризувати як період антропоцену, вимагатиме дедалі більш досконалих методик щодо роботи з відвідувачами, форм та змістових напрямів впливів комунікацій на аудиторію. Проте сучасна

музейна педагогіка далеко не обмежується тільки роботою з дітьми та юнацтвом, а, по-перше, торкається всіх верств населення, його вікових і соціальних станів згідно парадигми «освіти впродовж життя», по-друге, її взаємозв'язки і впливи інтегровані в усі сегменти музейної діяльності. Головною її сутністю передусім у межах освітньо-культурної концепції є ідея, пріоритети, направлені на формування в Людини почуттєвої і громадянської освіченості, високих емоційно-почуттєвих станів особистості, її творчих здібностей, на активізацію ціннісного ставлення до культурно-історичної спадщини, вироблення критичного мислення і внутрішніх мотивацій для самовдосконалення.

Можна виокремити (окрім людиноцентричного) також й інший, надзвичайно значущий підхід комунікаційного характеру – **культуро-логічний**, який, опираючись на культурологію (*cultura, logos* – учення) як науку про закономірності розвитку культури, тенденції взаємодії суспільства і культури, розглядає з одного боку знаки, символи, об'єкти спадщини як предмети конкретного мікро- і макро-культурного поля, з іншого – всі суб'єкти в процесі музейної комунікації виступають представниками конкретного культурного світогляду. Музейна комунікація прямо й опосередковано наскрізно просякнута позиціями і сенсами культурних знань. Саме ефективне використання в музейній справі наявного культурного продукту робитиме вертикальну комунікацію (держава – музейні установи) і горизонтальну (різноматичні і різнопідпорядковані установи) більш продуктивною, суб'єктною, громадянською, гуманістичною, націє-державотворчою. Культуровідповідність стає центральним принципом і в змісті національної музейної педагогіки.

Причому зазначені вище підходи використовуються в широкому контексті музейної діяльності відповідно тих соціальних функцій, які виконує на даний час відповідна установа. Суспільна роль музею часто навіть за короткий проміжок часу може радикально змінюватися залежно від потреб держави, суспільства, людини. Зміст роботи музеїв залежить не тільки від специфіки, якості фондів, культурних та естетичних потреб, але й передусім від характеру суспільних відносин, державного устрою, розвинутості громадянського суспільства і демократії, загальної культури населення, якості життя. Відповідно до сили впливу тих чи інших чинників формується зміст, форми, принципи діяльності, особливо ціннісні виміри й оцінки фондів музейних зібрань. Безперечно, що першочергово ці впливи стосуються двох визначальних функцій: 1) документування як ціле-направлений процес відображення в музейних фондах, предметах, експозиціях, які характеризують конкретне суспільне життя, природні процеси з їхніми вартісними означеннями, ідеалами, традиціями, способами життя. Ця функція безпосередньо торкається процесів збереження культурної спадщини. Проте існує не менш значуща функція –

освіти, просвітництва, виховання Людини і Суспільства. Головний акцент цієї дії полягає у «розкриванні» музейних цінностей культурно-історичного і природного середовища. Безумовно, що сам музейний предмет потенційно наділений інформаційно-пізнавальними, емоційними, естетичними властивостями. При цьому він здатен виконувати різноманітні завдання морально-етичного, естетичного, навчально-виховного, пропагандистського, громадянського, ідеологічного характеру. Усе це реалізується в процесі комунікації експозиційною, науково-дослідницькою чи просвітницькою формами діяльності. Соціокультурне, політичне середовище, ідеологія, цінності й етичні орієнтири, які домінують у суспільстві, відіграють головну роль в змісті музейної діяльності та музейної педагогіки, яка є визначальним складником при здійсненні основної функції освіти і виховання в умовах музейного середовища.

Адже доволі часто трапляється, що один і той же музейний предмет, історичний персонаж, явище трактуються по-різному, отримуючи протилежні, полярні оцінки як на міжнародному, так і на внутрішньонаціональному рівнях. У світоглядну, почуттєву сфери сприйняття закладаються суперечливі сенси і смисли. В історії України, європейській і світовій сформований величезний пласт антиподів у потрактуваннях пам'яток історії та культури, вчинків і діянь багатьох суспільних постатей. Одним із яскравих прикладів є життєдіяльність Івана Мазепи. У музеях України і Росії, в яких представлена ця історична епоха, зібрання, колекції, предмети, історико-літературні описи і згадки містять абсолютно полярні сприйняття. У кожного «своя правда» щодо одного і того ж факту, вчинку, помислу. Читаємо О. Пушкіна:

*«Забывт Мазепа с давних пор!
Лишь в торжествующей святыне
Раз в год анафемой доньне,
Грозя, гремит о нем собор».*

Саме таким, «ворогом Росії і Петра», зрадником «свого» народу, якого прокляла церква постає український гетьман, який насмілився кинути виклик колонізатору. Ця оцінка, обрамлена різними почуттєвими й раціональними формами бачення світу, як перекотиполе, перебігаючи століття, епохи, політичні режими, зберігає свою цноту негативу і понині. Така усталеність, незважаючи на присутні зміни суспільного і державного устрою в XVIII–XXI ст. у Росії, лише підкреслює її імперськість і несприйнятність свободи «іншого». Протестний воїн у змагальності з Росією ніколи ні в соціокультурному, ні в суспільно-політичному середовищах не пошановувався. Упокорений, мовчазний раб є тим взірцем співжиття, який нав'язувався «іногородцям» «самодержавним великаном». Тому вся російська музейна культура, історіографія, література покликані стверджувати саме таку модель світобачення.

Зважаючи на тривалу політичну, культурну, духовну залежність України від Росії (і не лише від неї!), на існуючі стереотипи й рудименти в свідомості українців щодо власного минулого, сучасного і майбутнього, важливо навчитися «розмовляти» зі своїм народом історичною правдою для його самоствердження і життєвої суб'єктності. Для цього варто послуговуватися в пізнанні «себе» і «світу» не чужими лекалами, а кращими зразками і пам'ятками національної культури; думки. Допоки національна суспільна свідомість не позбавиться зашморгу фальшованої зайдами української історії, денаціоналізованої культури, доти народ як напівпритомна суспільна одиниця глобального світу перебуватиме під опікою чужинецьких цінностей.

В українську національну освіту, культуру, історію, літературу, філософію, мистецтво, музейну справу має ствердно прийти вітчизняна наукова, творча думка і позиція. Урешті, насправді, вона за будь-яких обставин ніколи і нікуди не зникала. У найскладніші часи українське світобачення не зупиняло свого поступу в слові лі чині видатних просвітників. Згадаймо, а як осмислював події мазепинської епохи Володимир Сосюра – один з найвизначніших українських ліриків ХХ ст. у своїй поемі «Мазепа», написаної в надзвичайно трагічні для українського народу періоди його існування, боротьби, поневолення. Висока громадянська, національно-патріотична мужність уможливила його талановиту правдивість у ставленні до своїх видатних предків і славних мужів-державотворців. Наперекір сталінській ідеології і практиці, радянській антиукраїнськості В. Сосюра пише: «Хай про Мазепу спів мій лине, / За суверенність України / Боровся він і в цім був прав». У часи лютих репресій, голодоморів, етноцидів він голосно заявляє, звертаючись передусім до свого народу: «І я співать про нього мушу / Так, як ніколи не співав. / Народ – мій Бог, йому я вірю, / А не історикам отим, / Що руку царську цілували, / Що слинили Петрову длань / І про Мазепу написали / Із кон'юктурних міркувань [3, с. 92–93]. Подібні етичні, по-народному правдиві глибоко патріотичні оцінки, почуттєві сприйняття власного «Я» мають ставати методологією національного світобачення, а «кон'юнктура» про яку застерігав Поет, мусить відійти, зокрема і в сфері музейної комунікації.

Відповідь на ці суперечливі колізії, які складаються в музеєзнавстві, музейній педагогіці щодо безлічі різночитань історично-культурних пам'яток, явищ і подій, можна отримати тоді, коли послуговуватися **аксіологічним** підходом. Аксіологія як учення про духовні, моральні та естетичні цінності є саме тим орієнтиром, який сприяє знаходженню й пізнанню об'єктивних істин. Оскільки для виміру значущості музейного предмета, якісної оцінки особистостей і процесів важливими аспектами є не лише формальні навчання, знання, інформаційна насиченість, а, насамперед, цінності, за допомогою яких формується емоційний стан

сприйнятності і ставлення. Вони є тими стрижневими чинниками, які наділені духовними, етичними, громадянськими вартостями, стаючи основним мірилом, індикатором в ієрархії уваги, поваги, оцінок суспільних процесів, учинків, фактів, поведінкових норм Людини. Тому ні за яких обставин людина, народ, людство не мають права позбавляти себе обов'язку керуватися цінностями й традиційними чеснотами, бо втрачається як можливість правдиво оцінювати Світ, так і надії на прогрес і виживання.

Без цінностей відбувається «політ» громадянина, держави, людства на фальшиве світло. Їхні думки, дії, вчинки, бажання і прагнення часто виходять за межі червоних ліній, втрачаючи життєві дороговкази, показуючи свої пороки «на світло денне». Найвищі нематеріальні цінності: культура, власна історія, рідна мова, традиція і віра піднімаються лінощами, насолодою, самопрославлянням. Без цих наріжних опор вимощується дорога збайдужілості, колаборанства, зрадливості. Втрачається національно-оберігаючий імунітет щодо історії своїх витоків, героїки і злетів національного Духу, формується дозволеність писати її для себе чужинцям. Всесвіт і, навіть, рідна земля перестають «бачитися» своїми очима. Народ, відмовившись добровільно чи під примусом від цінностей, губить власну душу, втрачаючи здатність повертати пограбоване, вкрадене, полихварене. Тому надважливим завданням сучасної національної музейної педагогіки є вироблення і впровадження аксіологічної парадигми відповідно часу, національним інтересам, потребам Українського народу.

Музейна педагогіка значно посилила й урізноманітнила культуру комунікації, процеси спілкування індивідуальних чи колективних суб'єктів під час ознайомлення з музейними предметами, зібранням. Оскільки комунікація нині розглядається як провідна, ключова функція сучасного музею, то варто якісно змінювати її форми і сутність. Найперше слід визнати, що комунікація мусить бути діалогічною. Сама природа нинішньої педагогіки передбачає міжособистісну педагогічну взаємодію, що сприяє активному залученню індивідууму до соціуму, культури, громадянського життя на основі рівноправного партнерства. Отже, суб'єкт-суб'єктний характер спілкування необхідний і в процесі музейної комунікації. Така модель гуманізує соціальні функції цих установ, оскільки завдяки діалогічності формується атмосфера взаємоповаги, взаєморозуміння, взаємодії, в якій не музейний предмет, а Людина сприймається вищою цінністю. Важливо, що у такий спосіб відбувається глибше пізнання речей, засвоєння ціннісних начал представленого соціокультурного середовища, і, особливо, активізується розвиток самосвідомості, виробляється власне «Я» емоційно-психологічного ставлення до навколишнього світу.

Сам по собі музей як історично-культурний інститут з його часто

унікальними пам'ятками духовного і матеріального характеру може функціонувати на рівні малоефективної і малопродуктивної соціальної інституції, якщо недооцінювати значущість педагогічної комунікації в музейних установах. Знання психології, педагогіки, соціології, історії, культурології стають найнеобхіднішим складником у професіограмі музейних працівників. Народний вислів «уміли зготувати, та не вміли подати» якнайглибше характеризує сутність важливої проблеми діалогічної комунікації в музейній діяльності.

Діалогічний підхід у системі музеєзнавства стає одним із стрижневих напрямів удосконалення не лише музейної політики, але й суспільної виховної системи. Очевидно, призначення музею, його головна місія – творити Людину, «годуючи» її культурою, ціннісними сенсами і смислами. Досягати цієї гуманістичної мети можна тільки за умов, коли відвідувач музею стає суб'єктною Особистістю, у музейному середовищі панує дух свободи діалогу.

Об'єктивно оцінюючи реальний стан музейної справи, слід визнати, що консервація подібної ситуації ніяким чином не сприяє розвитку Людського капіталу – найголовнішої складової в структурі балансу національного багатства України. Отже, передусім варто зосереджуватися на створенні сприятливих політично-правових, соціально-економічних, організаційно-кадрових, методологічно-ціннісних аспектах, значно покращувати доступ населення до музейних фондів. Адже проблема комунікації та просування культурного національного продукту знаходиться не лише в площині міжнародної візії для утвердження престижу й авторитету країни, вона знаходиться, насамперед, у відірваності від історично-культурної музейної спадщини більшої частини українського народу. Музейна політика неадекватно реагує на деформації соціально-економічного, духовного, демографічного характеру, що відбуваються в країні.

Окреслені вище підходи музейної комунікації (антропоцентричний, культурологічний, аксіологічний, діалогічний) зумовлюють необхідність осмислення культурно-історичних, психо-педагогічних, соціальних організаційно-кадрових аспектів відповідно нових обставин і суспільних потреб. Важлива, наприклад, не лише зміна форм діяльності, коли монологічна концепція передачі знань, інформації трансформується в діалогічність спілкування. Необхідним є також удосконалення музейної «мови» речей, що є суттєвим чинником діалогу між культурами, історичними, етнічними, соціальними спільнотами, віковими, ідеологічними, політичними групами. Акцентування на цьому уваги, вироблення адекватних механізмів дії є універсальною, усталеною реакцією в діяльності музейних інститутів, які характерні для багатьох інших народів і держав. Кожна нація при цьому розробляє свою власну музейну «абетку» для комунікації з аудиторією. Проте є країни і народи, що потребують радикальних змін (за формою і змістом) у музейній справі. Україна

знаходиться саме серед тих окремих країн, що переживши постколоніальний, постсоціалістичний синдром, бездержавність розвитку, зобов'язана якісно видозмінювати музейну політику, а, отже, й зміст музейних експозицій, методологію проектування музейного простору, соціальні функції, комунікаційні підходи, наукові дослідження, направленість музейної педагогіки тощо.

Музейна педагогіка значно посилила й урізноманітнила культуру комунікації, процеси спілкування індивідуальних чи колективних суб'єктів під час ознайомлення з музейними предметами, зібранням. Оскільки комунікація нині розглядається як провідна, ключова функція сучасного музею, то варто якісно змінювати її форми і сутність. Найперше слід визнати, що комунікація мусить бути діалогічною. Така модель гуманізує соціальні функції цих установ, оскільки завдяки діалогічності формується атмосфера взаємоповаги, взаєморозуміння, взаємодії, в якій не музейний предмет, а Людина сприймається вищою цінністю. Важливо, що у такий спосіб відбувається глибше пізнання речей, засвоєння ціннісних начал представленого соціо-культурного середовища, і, особливо, активізується розвиток самосвідомості, виробляється власне «Я» емоційно-психологічного ставлення до навколишнього світу.

Створене народом культурне багатство має бути пізнане сучасниками і майбутніми поколіннями. Ця ознака щоденного і щогодинного творіння «самого себе» засвідчує і про необхідність безперервної історичної тяглості епох, і про важливість для збереження і розвитку нації сенсів культурного ренесансу. Без культури загально-національна картина світу сприйматиметься у сферах кривих дзеркал. Структурована цілісність цієї картини, що містить три визначальні компоненти – світовідчуття, світосприймання, світогляд, характеризуватиметься чітко окресленою перспективою для людини і суспільства, коли націєкультурність не буде зігнорованою. Тоді народ перестане бути реципієнтом культурних благ і примітивним споживачем, а здатний буде як культурний суб'єкт підтримувати, зберігати, розвивати існуючу реальність буття, передавати цінності наступним поколінням, брати активну участь у якісній модернізації соціокультурного і громадянського простору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про музеї і музейну справу». *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 25.
2. Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки. Указ Президента України № 580 (2015). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580/2015>
3. Сосюра В. Мазепа. Київ: Дніпро, 2001.